

Драгана КУЈОВИЋ

ОРИЈЕНТАЛНО-ИСЛАМСКИ СЕГМЕНТ КУЛТУРНЕ
ИСТОРИЈЕ ЦРНЕ ГОРЕ НА СТРАНИЦАМА ЗАПИСА
(ИСТОРИЈСКИХ ЗАПИСА)

Радови који се баве оријентално-исламским сегментом културне историје Црне Горе на страницама *Записа*, односно *Историјских записа* релативно су малобројни и ријетки. У овом прилогу покушаћемо да тематским издвајањем истраживања која су објављена на страницама *Записа*, односно *Историјских записа*, реконструирамо начин и врсту бављена грађом која може да покаже сву слојевитост и разуђеност културног наслеђа на овим просторима. Један дио ових радова се односи на осврте или приказе већ објављених истраживања, презентовање османских докумената или евидентирање архивске грађе:

- Драгићевић, Ристо Ј.: *Осман Нури Хаџић “Мухамед и Коран” (Културна историја ислама)*, Београд, 1931. – Записи, VI/1932, књ. X, 4, 245-246.
- Коркут, Дервиш М.: *Телеграм бјелопољском муфтији о исељењу муслимана*. – Записи, 1938, XI, књ. XX, 6, стр. 379.
У телеграму се изражава жаљење због исељавања
- Драгићевић, Ристо Ј.: *Петар Скок, Прилози проучавању турцизма у српскохрватском језику*. – Записи, 1939, XII, књ. XXI, 2, стр. 127.
- Ђурђевић, Бранислав: *Два дефтера Црногорског санџака из времена Скендер бега Црнојевића*. – Записи, 1940, XIII, књ. XXIV, 1, стр. 26-29.
- Драгићевић, Ристо Ј.: *Неколико архивских података о основним школама у Црној Гори у осмој деценији прошлог вијека*. – Историјски Записи, 1952, V, књ. VIII, 1-3, стр. 19-35

* Аутор је виши научни сарадник у Историјском институту Црне Горе.

О проблему школовања мухамеданске дјеце у Бару и Никишићу школске 1878/79. године, чији су родитељи одбијали да шаљу дјецу у црногорске школе. – Садржи правила која је школски начелник дужан саопштити родитељима мухамеданске дјеце.

- Хаџибегвић, Хамид: *Турски документи у Државном музеју на Цетињу.* – Историјски Записи, 1955, VIII, књ. XI, 1-2, стр. 115-130.
- Ђурђевић, Бранислав: *Нови подаци о најстаријој историји брдских племена.* – Историјски Записи, 1960, XIII, књ. XVII, 1, стр. 3-20.
- Ђурђевић, Бранислав: *Депедџен – Подгорица.* – Историјски Записи, 1962, XV, књ. XIX, 1, стр. 59-62.
- Винавер, Вук: *Привилегија града Бара.* – Историјски Записи, 1962, XV, књ. XIX, 1, стр. 62-65.
- Хаџибегвић, Хамид: *Званични подаци о сточном фонду на подручју Новог Пазара, Трговишта и Бихора из 1585. године* – Историјски Записи, 1969, XXII, књ. XXVI, 4, стр. 585-616.
- Лаиновић, Андрија: *Један архивски податак из прошлости Подгорице.* – Историјски Записи, 1983, XXXVI, (LVI), 1-2, стр. 69-70.

Жалба на турска насиља 1856. године

Посебно интересантан међу набројаним је рад *Депедџен – Подгорица* (аутор: Бранислав Ђурђевић, 1962), будући да износи податак о имену тврђаве у Подгорици, које ни тада нити у каснијим документима није било у честој употреби. С тим у вези, према документу цитираном у раду, јасно је да су тврђаву у Подгорици Турци првобитно називали *Депедџен*, док је хришћанска варош тада задржала име *Подгорица* и то је било у складу са чињеницом да су тврђавама у XV вијеку у нашим земљама обично давани турски називи. Име *Депедџен* се, према ријечима Ђурђевића, међутим “ускоро сасвим изгубило; употребљава се у XVI веку и за тврђаву и за нахију и за кадилук само име *Подгорица*” (стр. 60-61).

У низу радова који слиједе, стиче се утисак да су приоритет имали они који се баве општом хронологијом османске власти на подручју Црне Горе, потом освртом на социјалне и привредне прилике овог периода, али који нијесу увијек и на дистанци од уходаних дескриптивних шаблона европоцентричне оријентације.

- Вуксан, Душан Д.: *Живот никшићких Срба под Турцима у почетку XIX вијека.* – Записи, 1938, XI, књ. XX, 4, стр. 223-226.
- Ђурђевић, Бранислав: *Филуриције у Црној Гори у времену Скендербега Црнојевића.* – Записи, 1940, XIII, књ. XXIV, 6, стр. 332-337.
- Винавер, Вук: *Трговина Бара, Бијелог Поља и Подгорице са Ду-*

- бровником (1720-1760)*. – Историјски Записи, 1953, VI, књ. IX, 2, стр. 458-480.
- Елезовић, Глиша: *Поводом књиге Бранислава Ђурђева “Турска власт у Црној Гори у XVI и XVII веку”*. – Историјски Записи, 1954, књ. X, 1, стр. 256-282.
 - Јовановић, Јагош: *Бранислав Ђурђев, Турска власт у Црној Гори у XVI и XVII веку*, Сарајево 1953. – Историјски Записи, 1954, књ. X, 2, стр. 636-649.
 - Капицић, др Хамдија: *Краћи прилози за историју Црне Горе почетком XIX вијека*. – Историјски Записи, 1958, књ. XIV, 1-2, стр. 322-327.
 - Станојевић, Глигор: *Из историје Црне Горе у XVI и XVII вијеку*. – Историјски Записи, 1959, књ. XV, 2, стр. 325-417.
 - Храбак, Богумил: *К. Бастаић, Тимарско власништво у феудалном систему османлијске Турске (од XV до XVII стољећа)*, Загреб 1958. – Историјски Записи, 1959, књ. XVI, 3-4, стр. 235-239.
 - Винавер, Вук: *Прилози историји новца у нашим земљама*. – Историјски Записи, 1962, књ. XIX, 3-4, стр. 437-455.
 - Ракочевић, Новица: *Исељавање Муслимана и разграничење Црне Горе и Турске у области Колашина после Берлинског конгреса*. – Историјски Записи, 1962, књ. XIX, 2, стр. 255-274.
 - Дашић, Миомир: *Постанак Берана и утицај беранског тржишта на развој привредних и друштвених односа у Горњем Полимљу шездесетих и седамдесетих година XIX вијека*. – Историјски Записи, 1977, књ. XXXIV, 1, стр. 49-79.
 - Пејовић, Ђоко Д.: *Из историје подручја Пљеваља и Бијелог Поља од краја XVIII до средине XIX вијека*. – Историјски Записи, 1979, XXXII, књ. XLI, 4, стр. 71- 96.
 - Хадријахић, Мухамед: *Односи босанског ејалета са Црном Гором у XVIII вијеку*. – Историјски Записи, 1980, XXXIII, књ. XXXV, 3, стр. 85-97.
 - Дашић, Миомир: *Друштвено-политичке прилике на територији данашње сјевероисточне Црне Горе од друге половине XV до краја*. – Историјски Записи, 1986, - XXXIX (LIX), 1-2, стр. 5-66.
 - Мушовић, Ејуп: *Црногорски мухацири и њихова кретања*. – Историјски Записи, 1986, XXXIX, 1-2, стр. 139-157.

Издвојили бисмо рад *Црногорски мухацири и њихова кретања* (аутор: Ејуп Мушовић, 1986), који уз ослона како на ранија истраживања тако и на архивску грађу и уз потребну научну дистанцу, слојевито указује на социо-културно догађање врло често недовољно темељито обрађе-

но, ако не и потпуно занемарено, које је људском патњом и тешком судбином исељених злосретника дубоко обиљежило војне походе и политичке одлуке у другој половини XIX и почетком XX вијека. Овим сеобама били су захваћени сви слојеви муслиманског становништва, које је у страху од могућег насиља нових власти и губитка повластица заувјек напуштало своје домове и одлазило у непознато, умирући од глади, немаштине и болести на дугим путовањима и излажући се у новим срединама сваковрсним понижењима, ниподаштавању и врло често потпуно се утапало и губило некадашњи идентитет. Мухацири или мухаџери били су релативно нова социјална категорија тадашњег муслиманског становништва на овим просторима, али на још увијек недовољно проучену вишедимензионалну природу разлога њиховог исељавања требало би да укажу даља истраживања и студиозна размишљања. Ипак, радови који се баве систематским истраживањима различитих аспеката оријентално-исламског сегмента културне историје Црне Горе нашли су своје мјесто на страницама *Историских записа* углавном од деведесетих година надаље, и ту су окупљени ономастички прилози, радови који се односе на евиденцију и опис споменичког блага, историју школства и културних друштава:

- Мушовић, Ејуп: Др Андреј Андрејевић, *Исламска монументална уметност XVI века у Југославији*. – Историски Записи, 1985, XXXVIII (LVIII) 1, стр. 166-169.
- Пејовић, Момчило Д.: *О школовању црногорских ђака у Цариграду крајем XIX и почетком XX вијека*. – Историски Записи, 1986, XXXIX, 1-2, 171-182.
- Мартиновић, Нико: *Културно-историјски споменици у Никшићком крају*. – Историски Записи, 1987, LX, 4, стр. 183-194.
- Лучић, Чедомир М.: *Варваризам као витештво у обичајном праву племенског друштва Црне Горе до краја 18. вијека*. – Историски Записи, 1996, LXIX, 1, стр. 47-58.

Садржи податке о томе шта Куран дозвољава и како Муслимани гледају на вјеру.

- Ђорђевић, Јасмина: *Ономастичка кретања у Драчевици и Риђанима крајем XV и првој половини XVI вијека*. – Историски Записи, 1996, LXIX, 1, стр. 103-129.
- Старовлах, Милош: *Напад на уџбенике или насиље над историјом*. – Историски Записи, 1996, LXIX, 3, стр. 29-38.
- Растодер, Шербо: *О вакуфима у Црној Гори с краја XIX и прве половине XX вијека*. – Историски Записи, 1997, 2, стр. 1-38.
- Божовић, Раде: *На путу до заједничког откривеног бода: (Православље и Ислам)*. – Историски Записи, 2000, LXXIII, 1-2, стр. 39-45.

О односу двију религија.

- Кујовић, Драгана: *Хусеин-пашина џамија: трагом записа и предања*. – Историјски Записи, 2001, LXXIV, 1-2, стр. 99-107.
- Миљковић-Бојанић, Ема: Олга Зиројевић, *Конвертити како су се звали*, Подгорица, 2001. – Историјски Записи, 2001, LXXIV, 3-4, стр. 323-325.

Приказ књиге која говори о именима и презименима код муслимана.

- Кујовић, Драгана: *Основни подаци о просвјетним установама оријентално-исламског карактера у Црној Гори*. – Историјски Записи, 2002, LXXXV, 1-2, стр. 69-80.
- Кујовић, Драгана: *Неколико свједочанстава као прилог илустрацији просвјетних прилика у новоослобођеним крајевима Црне Горе током 1913*. – Историјски Записи, 2003, LXXVI, 1-4, стр. 195-211.
- Кујовић, Драгана: *Активност културно-просвјетног друштва Гајрет према писању истоименог листа*. – Историјски Записи, 2005, LXXVIII, 1-4, стр. 207-225.

Радови издвојени у овој групи, као: *Ономастичка кретања у Драчевици и Риђанима крајем XV и у првој половини XVI в, О вакуфима у Црној Гори с краја XIX и прве половине XX вијека, Хусеин-пашина џамија: трагом записа и предања, Основни подаци о просвјетним установама оријентално-исламског карактера у Црној Гори, Неколико свједочанстава као прилог илустрацији просвјетних прилика у новоослобођеним крајевима Црне Горе током 1913. године и Активност културно-просвјетног друштва Гајрет према писању истоименог листа*, чини се да наговјештавају релативно нов и другачији истраживачки изазов у којем се препознаје настојање да се реконструише и омеђи оквир културног амбијента који је живио, развијао се, био прихваћен и довољан да својим зрачењем изњедри вриједна достигнућа. Исто тако, оваквим тумачењем из прве руке, непристрасним и одвојеним од сваковрсних политичких и културних приоритета, врло често изумирућих трагова исламског оријента на нашем тлу, употпуњује се слика како прошлог тако и садашњег времена. У раду *Ономастичка кретања у Драчевици и Риђанима крајем XV и у првој половини XVI в.* ауторка Јасмина Ђорђевић (1996) врло систематично, углавном усредсређена на статистичку обраду, износи антропонимијску хронику поменутог простора за период “70-80 година” (стр. 103) и у ту сврху обрађује оригиналну грађу (попис влаха нахија Драчевица и Риђани из *Пописа влашких дажбина у херцеговачком санџаку из године 1540/1541*)¹, на жалост, изгледа, до-

¹ Наведено према подацима у књизи поменутог аутора *Драчевица и Риђани средином XVI вијека* (Београд: Задужбина Андрејевић, 1997, стр. 9), јер, ако се изузму подаци

ступну само у фотокопираној верзији (“фотокопје овог дефтера добили смо захваљујући доброти др Душанке Бојанић Лукач”, стр. 103). Чини нам се да је ово истраживање, можда зато што је дио једне знатно веће цјелине, насловљено нејасно и донекле непрецизно, јер дефиниција лексема “кретање” у нашем језику покрива прилично широко семантичко поље. Не знамо на шта је тачно пажња истраживача усмјерена: да ли на процес антропонимијског развоја, миграције о којима свједоче ономастичке промјене, степен присуства исламизације или нека друга дешавања. Исто тако, с обзиром на резултате истраживања изложене у раду, уопштена одредница “ономастички” требало би да буде замијењена прецизнијом одредницом “антропонимијски”, имамо ли у виду да се ономастика дијели на *антропонимију* или *антропонимику* и *топонимастику*, мада је оваквим избором ауторка вјеровато имала намјеру да промјене у личним именима Драчевице и Риђана у поменутом периоду условно смјести у шири ономастички контекст. Ради отклањања одређених недоумица које оријенталиста може имати код читања овог корисног рада, примјећујемо да би евентуално објављивање његовог проширеног, односно коригованог издања, или сваког другог који се бави овом или сродном проблематиком, требало да упоредо укључи и оригиналну графију антропонима о којима се говори и на тај начин отвори простор за аргументацију избора варијанте у читању неког личног имена, управо зато што је у овом случају ријеч о именима словенског поријекла, односно хришћанским именима.

Сљедеће 1997. године објављен је у *Историјским записима* рад под насловом *О вакуфима у Црној Гори с краја XIX и прве половине XX вијека* (аутор: Шербо Растодер). Наиме, према ријечима аутора, “питање вакуфа, њиховог настанка, развоја, правног статуса, скоро да није било предмет научних истраживања, поготово не за подручје Црне Горе” (стр. 1), и утолико је већи значај овог рада. Иако је проблематика “фрагментарно назначена” стиче се утисак исцрпног указивања на правце могућих даљих истраживања, прије свега, на примарним изворима. Детаљном прегледу већих црногорских вакуфа, углавном на основу новијих расположивих изворних података, претходи приказ развоја Исламске заједнице и државно-правног оквира како би јасније била изложена слика о судбини вакуфских добара и појединих установа издражаваних из вакуфских фондова. Овај рад, захваљујући навођењу прецизних података, има циљ да се направи обухватни пресјек исламских задужбина у Црној Гори и може бити узет као драгоцјен увод да се начини истраживачки напор који ће освијетлити значај вакуфа са аспекта њиховог

о сигнатури и архиву у којем се дефтер налази, исти нису јасно и детаљно били убиљежени у раду објављеном у *Историјским записима*.

вјерског, социјалног и прије свега културног доприноса и то у овину “сагледавања укупне прошлости муслиманског становништва на овим просторима”(стр. 38).

У нашем покушају да направимо избор радова релевантан за обраду оријентално-исламског сегмента културне прошлости на овом простору објављених у часопису *Записи*, односно *Историјски записи*, сматрамо да наслови из три претходно поменуте групе својим збиром обликују слојевиту конструкцију, која, без обзира на почетну недовољност и релативну површност, има своју хронолошку поступност - од покушаја да се нешто о овој теми каже приказом појединих истраживачких резултата, затим стручном селекцијом, преводом и објављивањем архивске грађе, дескрипције и тумачења појединих историјских цјелина, до усмјеравања научне пажње на систематско освјетљавање посебних елемената културне историје муслиманског становништва у Црној Гори.